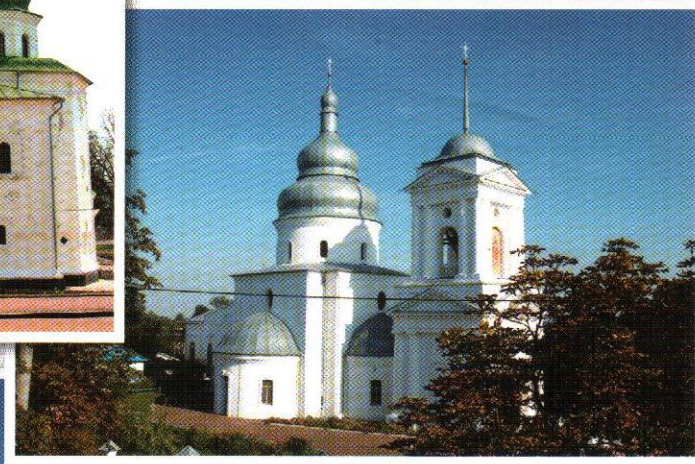
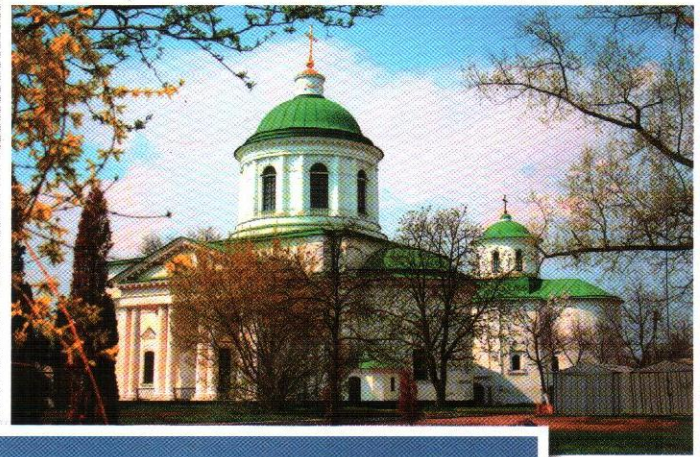

ПАМ'ЯТКИ України

№7

ЛИПЕНЬ 2013

Ніжин – місто 17 храмів

- Миколаївський собор
- Грецькі церкви
- Гоголівська вулиця
- Пам'ятник Гоголю
- Ніжинська вища школа

ГРЕЦЬКІ ХРАМИ НІЖИНА

Ніжин по праву вважають одним з наймалювничіших міст Лівобережної України. Ще й тепер, незважаючи на десятиліття богоборства та нищення церковних споруд, воно вражає численністю та величністю храмів. Справжньою окрасою історичного центру стародавнього Ніжина ось вже близько трьох століть залишаються його архітектурні перлини – церкви Архистратига Михаїла та Всіх Святих, які утворюють єдиний історико-культурний комплекс. Історія цих храмів нероздільно пов'язана з діяльністю грецької громади, що існувала в Ніжині протягом XVII–XIX століть – унікальним явищем минувшини України.

Поява грецьких переселенців у Ніжині була викликана трагічними обставинами втрати народом Греції національної і державної незалежності. Коли у 1453 році війська турецького султана Магомета II захопили столицю Візантійської імперії місто Константинополь, для православного народу Еллади настали нелегкі часи османського панування. Щоб урятувати національну культуру, рідну мову та православну віру, тисячі греків емігрували на сусідні землі. Переселяючись у країни Східної Європи компактними групами, вони будували

там церкви та монастирі, при яких відкривали школи, бібліотеки, створювали православні братства.

У середині XVII століття велика грецька колонія виникає у Ніжині. Її появі значною мірою сприяли часті подорожі до Москви грецького духовенства, слідом за яким тягнулися й численні купецькі валки. Греки обрали це невеличке полкове місто саме тому, що Ніжин у ті часи був важливим центром посередницької торгівлі на великому шляху з Києва до Москви. У XVII–XVIII століттях тут перетиналися торговельні шляхи, що з'єднували Москву, Сибір та Поволжя з торговими містами України, Литви, Польщі, Німеччини, Криму і далі вели до країн Європи, Балканського півострова, Середземномор'я та Близького Сходу¹.

Прагнучи залучити грецьких купців до активної торгівлі в містах України, гетьман Богдан Хмельницький у 1657 році видав кілька універсалів, якими звільнив їх від підпорядкування місцевому урядові та надав право вільної торгівлі за умови сплати податку гетьманському «екзактору». Згодом адміністративну автономію ніжинських греків підтверджували своїми універсалами й інші гетьмани: І. Виговський, Ю. Хмельницький, І. Брюховецький, І. Самойлович,

Церква Архистратига Михаїла та Гавриїла. 1714–1729 рр.

Церква Всіх Святих. 1760–1805 рр.

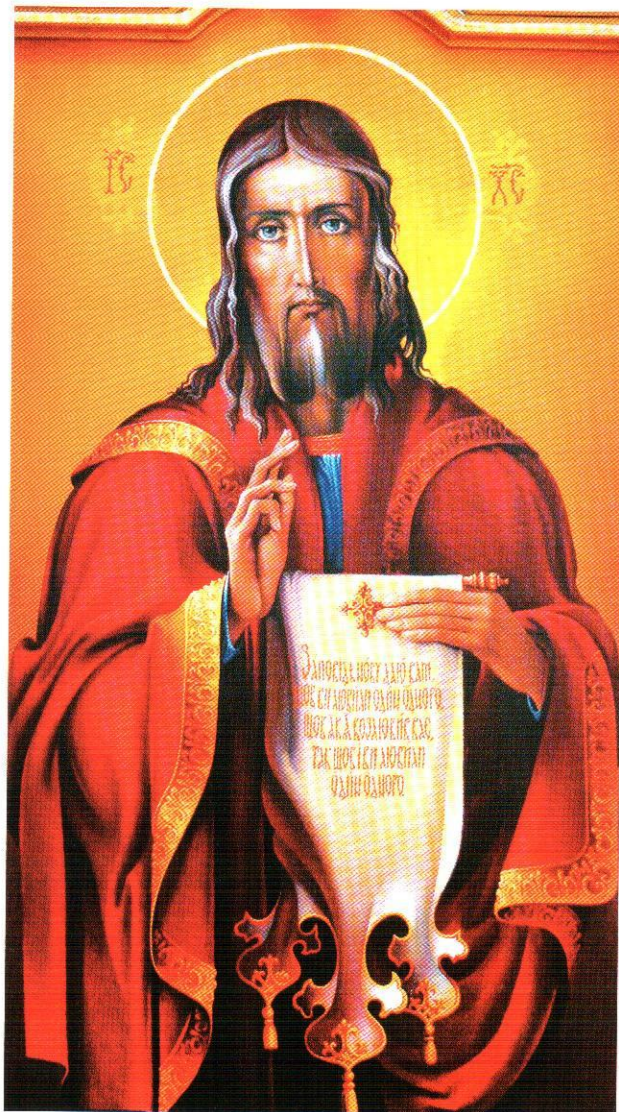
І. Мазепа, І. Скоропадський, Д. Апостол. У дружніх стосунках з Грецією українські гетьмани бачили не лише запоруку економічного розвитку держави, а й шукали захисту православної віри від зазіхань польського католицизму, а згодом – і від намагань московського уряду підпорядкувати собі незалежну Київську митрополію. В архіві Ніжинського грецького братства та магістрату свого часу зберігалося 57 гетьманських універсалів, царських та архиєрейських грамот, якими в різні часи стверджувалися права та вольності ніжинських греків².

Вже у 1679 році ніжинські греки, досить численна група міського населення, звернулися до духовної та світської влади з проханням дозволити побудувати в Ніжині свій православний храм. Це звернення вони мотивували тим, що змушені відвідувати місцеві церкви, але не розуміють «руського набожества», тобто слов'янської церковної служби, і тому не можуть «священикам виразно сповідувати гріхи свої». Видатну роль в історії Ніжинського грецького братства відіграв його засновник священик Христофор (або Христодул) Димитрієв, який став ініціатором цього звернення. Саме йому і належить честь засну-

вання в Ніжині «хрестоносного» Братства, організації грецької православної парафії та будівництва перших грецьких храмів³.

На жаль, про отця Христофора, який з'явився у Ніжині 1677 року, сьогодні ми знаємо дуже мало. Походив він з півночі Греції, «з єпархії Навпакту і Арти, з села, названого Ангелокастро». Батьківщину залишив унаслідок переслідувань, яких зазнав від турок, або, як пізніше він сам писав, «Побачивши від бусурман велику наглість». Оселившись у Ніжині, грецький священик спочатку увійшов до причту Миколаївського собору, який тоді відвідували ніжинські греки. Але через часті конфлікти з місцевими священиками та парафіянами, він невдовзі став клопотатися про виділення греків в окрему громаду та про будівництво храму, в якому греки змогли б здійснювати богослужіння рідною мовою та за звичайними для них правилами.

Одержавши у 1680 році благословення від Константинопольського патріарха Якова та Чернігівського архиєпископа і блюстителя Київської митрополії Лазаря Барановича, він розпочав будівництво дерев'яного храму на честь архистратигів Божих Михаїла та Гавриїла.

Фрагмент іконостаса церкви Всіх Святих.
Художник О. Кошель, 2000-ні рр.

Окрім клопоту будівельних робіт на плечі отця Христофора лягло чимало інших складних проблем. Грошей, виділених громадою на будівництво, вистачило лише на зведення стін цього великого храму. Щоб довести справу до кінця, отець Христофор позичив чималу суму, і тому у 1684 році ніжинські греки, отримавши згоду гетьмана Івана Самойловича, відрядили двох своїх представників задля збирання пожертв та милостині на будівництво храму. Щоб оздобити храм та збудувати в ньому іконостас, отець Христофор особисто неодноразово звертався за фінансовою допомогою до місцевих купців, урядовців та церковних ієрархів. Двічі він їздив і до Москви, де одержав певні кошти і від царів Івана та Петра Олексійовичів⁴.

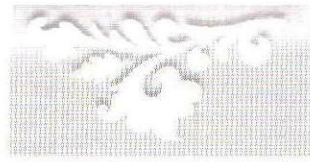
Працею та клопотанням отця Христофора будівництво вдалося успішно завершити. Результати виправдали усі попередні клопоти: коштів надійшло стільки,

що їх вистачило, щоб поряд з дерев'яним храмом архангелів Михаїла і Гавриїла спорудити ще одну, муровану, церкву на честь Всіх Святих. У 1696 році будівництво та оздоблення храмів було вже завершене і вони відкрили двері для віруючих парафіян.

У 1687 році, доки тривало будівництво церков, релігійна громада Ніжинських греків оформилась у церковне братство, статут якого написав сам Христофор Димитрієв. У заснуванні братства активну роль відіграв гетьман Іван Степанович Мазепа, відомий своїм благодійництвом та прихильністю до створення нових духовних та освітніх закладів. У 1696 році ніжинські греки, що клопоталися за новий статут братства перед Київським митрополитом Варлаамом Ясинським, привезли йому особливого рекомендаційного листа від гетьмана. Тоді ж вони отримали від митрополита благословення на створення при братстві школи для навчання дітей грецького і слов'янського письма та шпиталю «для препитання убогих и недужих» членів громади. А 19 квітня 1696 року гетьман І. Мазепа власним універсалом задекларував реформу Ніжинського грецького церковного братства та підтвердив усі права грецьких поселенців, надані гетьманами-попередниками. Беручи ніжинських греків під особисту охорону та надаючи їм право безпосередньо апелювати для вирішення різних справ до гетьманської канцелярії, Іван Мазепа звертався до місцевих ніжинських урядовців, козаків, міщан та греків-купців із закликом «зберігати братську християнську любов, не заподіювати нікому жодної кривди та прикрості, додержуватися у спільному житті взаємної приятельської згоди, що є потрібним для збереження окраси та цільності усього міста Ніжина»⁵.

Безумовно, гетьман Іван Мазепа надавав ніжинським грекам щедрі фінансову допомогу на будівництво й оздоблення храмів, хоча безпосередніх документальних свідчень про це ми сьогодні не маємо, оскільки гетьманські архіви загинули після погрому тодішньої столиці України міста Батурина. Але відразу ж після смерті гетьмана у 1709 році спеціальна старшинська комісія склала докладний реєстр пожертв і видатків І. Мазепи на різні благодійні цілі. Зокрема, в цьому унікальному документі зазначалося: «Не могла старшина підрахувати щедрих пожертв Мазепи на милостині монастирям, церквам, митрополитам, архієпископам, архімандритам й іншим духовним із Греції, Палестини, Молдавії, Волощини, Сербії, Болгарії, Польщі й Литви, на Україні чужинцям, духовній старшині, різним церквам, українським монастирям, ченцям, студентам і бранцям...» Беручи до уваги особисту участь гетьмана в утворенні Братства та інші відомі нам його подарунки, що зберігалися в Ніжині, можна впевнено говорити, що І. Мазепа був одним з найголовніших меценатів ніжинських грецьких храмів⁶.

Ніжинське грецьке «хрестоносне» братство та діючі при ньому храми, школа та бібліотека на тривалий час стають важливими осередками грецької культури не тільки в Україні, а й у Східній Європі. Тут знаходять притулок найвидатніші діячі грецької діаспори. Історичні джерела зберегли для нас імена багатьох з них.

Сучасний іконостас церкви Всіх Святих.
Художник О. Кошель, 2000-ні рр.

Близько трьох десятиліть у Ніжині жив митрополит Філіппійський та Драмський Софроній, відомий на прізвище Македонський. Він був не тільки свідком бурхливих подій часів Руїни, але й сам брав активну участь у політичному житті України тих часів, зокрема у відомій Чорній раді 1663 року, коли в Ніжині відбулися драматичні вибори гетьмана. Запідозрений московським урядом в підбурюванні українців проти Москви, він був 1661 року викликаний до столиці і допитаний у Посольському приказі. Митрополит Софроній активно допомагав священику Христофору у створенні Братства і, знаючи його ще з часів перебування у Греції, позитивно атестував перед архієпископом Лазарем Барановичем. У бібліотеці Грецького братства зберігалися кілька книжок, що належали митрополиту Софронію⁷.

У 1685 році, на шляху до Москви, в Ніжині зустрілися відомі просвітителі брати Софроній та Іоанікій Ліхуди, засновники московської Слов'яно-Греко-Латинської академії, відомі своєю співпрацею з видатним вченим, філософом, письменником і педагогом, місцезлюстителем патріаршого престолу митрополитом Стефаном Яворським⁸.

Близько 1689 року в школі Грецького братства вчителював архимандрит Діонісій з грецького міста Яніни. Ніжинській грецькій громаді він залишив унікальну бібліотеку (понад 70 томів) книг філософсько-богословського та світського змісту. Серед рукописів Діонісія були теологічні твори Феофіла Коридалева, тексти лекцій та збірки віршованих поем та гімнів Гомера тощо. Вивчаючи примітки на берегах рукописів Діонісія, вчені в загальних рисах реконструювали біо-

графію цього видатного вченого пізнього еллінізму. Вони з'ясували, що Діонісій був надзвичайно освіченою людиною, добре знав давньогрецьку та латинську мови, студіював філософію та богослов'я в університетах Венеції, Падуї, Рима, подорожував Англією та Голландією. У 1670-х роках він жив у Константинополі та займав посаду великого протосінкела при дворі Вселенського патріарха Досіфея, а у 1680-х, до переїзду в Ніжин, вчителював у Валахії. Надзвичайну цінність Діонісієвої бібліотеки засвідчує той факт, що про її долю особисто піклувався гетьман Іван Мазепа. Невдовзі Діонісій був змушений залишити Ніжин, одержавши посаду архимандрита Микільсько-Македонського монастиря, а безцінна бібліотека його була вивезена до Москви. 31 січня 1690 року гетьман особисто отримав наказ від царів Петра та Івана Олексійовичів: «сыскать в Нежине греческие книги, которые оставил Македонския земли Николаевского монастыря архимандрит Дионисий у греченина у Зофия, или у кого он Изофирь скажет; а сыскав и описав их именно, как которая именуется, прислать в Севск к воєводам». Клопотами Івана Мазепа ці книги були таки знайдені «в двух коробьях в греческой церкви». 22 лютого 1690 року гетьман надіслав до Севська в супроводі батуринського козака І. Ігнат'єва «греческие книги да тем книгам прописную роспись». Від того часу ру-

кописи ієромонаха Діонісія зберігаються в Москві, у Центральному державному архіві давніх актів⁹.

У бібліотеці Грецького братства, крім рукописів Діонісія, зберігалося чимало інших унікальних книг, серед яких – рукописні грецькі Євангелія XI–XII століть на пергаменті з власноручними примітками візантійського імператора Феодосія, розкішно оздоблені золотом і кольоровими мініатюрами «молдовлахійські» Євангелія XVI століття, Богослужбні рукописні книги та стародруки, подаровані братству фундатором священиком Христофором та його наступниками. Заслуговує на увагу рукописний «Октоїх» на крюкових нотах 1671 року, що належав Константинопольському патріарху Діонісію. Дарчий напис свідчив, що цю книгу патріарх особисто подарував «митрополиту руському» Стефану Яворському. Був у бібліотеці і особистий подарунок Івана Мазепи – Євангеліє, видане арабською мовою на гетьманські кошти в сирійському місті Алеппо та прикрашене його родовим гербом. Ці рідкісні книги, серед яких є чимало справжніх зразків середньовічного книжкового мистецтва, зараз зберігаються у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського¹⁰.

Чимало святих та церковних реліквій містилося в ризниці Грецького братства. Слід відзначити велику кількість стародавніх ікон грецького та місцевого письма у срібних ризах, великий срібний напрестольний хрест, виготовлений 1636 року в місті Яніна, дерев'яний різьблений хрест зі шматочками Живоначного Древа – хреста, на якому було розп'ято Господа Ісуса Христа, а також багато оздоблену дорогоцінним камінням плащаницю, на якій золотом по білому атласу вишито зображення Спасителя. Грецький напис на плащаниці свідчив, що виготовлено її працею та старанням священика Христофора за гетьманування Івана Мазепи у 1692 році¹¹.

Церковне та громадське життя ніжинських греків базувалося на стародавньому «грецькому праві», кодифікованому ще у XIV столітті Костянтином Арменопулом. Ці закони, записані в книзі «Прохірон», або «Шостикнижжа», дбайливо зберігалися членами братства в особливому міцному футлярі. Згідно зі статутом Ніжинського Грецького церковного братства, написаним у 1697 році наступниками священика Христофора, до братства входили всі бажаючі греки та інші етноси, що знали грецьку мову, але правом голосу при виборах керівного органу (Ради 12-х) користувалися тільки чоловіки віком понад 20 років, які сплачували щороку грошові внески на церкву. Грецькі храми в Ніжині перебували під особливою охороною Константинопольського патріарха та підпорядковувалися виключно Київським митрополитам, а місцевій церковній владі заборонялося втручатися в духовні справи ніжинських греків.

Храми відігравали важливу роль не тільки в духовному, а й у громадському житті греків. На церковному дворіщі регулярно збиралися братчики, щоб вирішувати всі важливі справи: обирати священиків та ктиторів церкви, членів братського суду, а з 1785 року – бургомистрів та членів органу місцевого самоврядування

громади – Грецького Магістрату. Там же відбувалися «братські канони» – великі громадські свята та урочистості. Гроші з церковної скарбниці часто видавалися в борг купцям, а за рахунок відсоткових прибутків Братство надавало допомогу збіднілим членам громади та сиротам, утримувало школу та шпиталь¹².

Постійне зростання грецької громади в Ніжині та збір достатніх коштів дозволили грекам розпочати у 1714 році перебудову дерев'яної Михайлівської церкви. За дозволом гетьмана І. Скоропадського, на місці попереднього дерев'яного храму вони заклали кам'яний фундамент. Будівництво тривало понад 10 років, його завершив у 1729 році священик Микола Бошняк. Останній і був ктитором храму протягом 1719–1739 років. 28 травня 1731 року храм освятив митрополит Київський Рафаїл Заборовський. Цю урочисту подію в житті ніжинських греків увічнено написом на мармуровій дошці, яка й досі зберігається в інтер'єрі храму. «Приходський літопис» Михайлівської церкви подає такий переклад цього напису: «Воздвигнут сей храм архистратигов Михаила и Гавриила при ктиторстве господина Миколая Михайловича Босняка, коєму храму заложено основание из согласия всех братьев 1714-го году, и оставалась без производства работ до 1725 года. Затем, продолжая работу, окончен в 1729 году, и по приезде из Киева архиерея господина Рафаила, освящен в 1731-м году расходами братьев»¹³.

Документи 30-х років XVIII століття засвідчують існування в Ніжині грецького Михайлівського монастиря. А вже у 1760-х роках розпочалася реконструкція мурованої Всіхсвятської церкви: храм деякий час існував як монастирська трапезна, але невдовзі його розібрали «за ветхостію».

На його місці заклали глибокий мурований підвал, звели міцні стіни першого поверху. Але внутрішні суперечки, що точилися поміж ніжинськими греками, перешкодили будівництву. Припинилося надходження коштів на будівельні роботи. Лише у 1800 році греки змогли нарешті повернутися до відбудови храму Всіх Святих, та оскільки первісний проект відшукати не вдалося, вони запросили до співпраці відомого чернігівського архітектора Антона Карташевського. До нашого часу дійшла пояснювальна записка до проекту відбудови Всіхсвятської церкви, написана рукою А. Карташевського 14 лютого 1800 року. Зокрема, там відзначалося: «Оная церковь давно уже начата строится. Ныне стены оной, выведенные от поверхности земли вышиною в три сажени с небольшим, весьма крепки, толсты и совершенно прочны. Под сею церковью сделаны внизу погреба, а наверху тиоплая церковь со сводами... Но как старый план затерян, то при сочинении нового положено, что тиоплой церкви быть ненужно. Потому и назначено сломать своды внутренне посреди самой церкви и над алтарем... Впрочем, вся фигура, пропорция и величина всей церкви как внутри, так и с наружи объяснено в плане, фасаде и профиле»¹⁴. Саме за цим проектом 1805 року і завершено будівництво церкви.

Невдовзі остаточно складається цілісний архітектурний ансамбль грецьких храмів, до якого, за

Греческая церковь.

Нѣжинь.

Дзвіниця Грецької церкви, зруйнована у 1930–1950 рр. Світлина початку ХХ ст.

описом початку XIX століття, входили: «колокольня, которая построена 1805 года тщанием Нежинского греческого общества, и каменная с штакетом железным и тремя железными воротами ограда», а також «девять каменных палаток в церковной ограде и один под летнею церковию погреб»¹⁵.

Сучасники високо оцінили дбайливість ніжинських греків щодо новозбудованої Всіхсвятської церкви. Надзвичайно цікавими для нас є свідчення володимирського генерал-губернатора князя, знаного письменника початку XIX ст. І.М. Долгорукова, який двічі (у 1810 та 1817 роках) відвідав Ніжин та залишив докладні описи своїх мандрівок. Звернувши увагу на ніжинських греків як головну достопамятність міста, допитливий мандрівник докладно описав їхній побут, магістрат, кав'ярню, клуб і, звичайно ж, грецькі храми: «Поміж новими будівлями можна виділити Грецьку церкву. Вона схожа на усі новітні собори, які ми бачили в Одесі та Херсоні. Іконостас та оздоблення церкви – у грецькому стилі... Дзвіниця гарна та наскрізна. На жаль, поскупились греки зробити з третім уступом ще один поверх. Вона була б тоді взірцевої краси...» Неприємно вразив мандрівника той факт, що у величезному підвалі церкви практичні греки зберігали вино, яке потім продавали на ніжинських ярмарках. Вдруге прибувши до Ніжина через сім років, ближче познайомившись з містом і його мешканцями та відвідавши вечірнє богослужіння у Всіхсвятській церкві, мандрівний князь був вражений красою храму та залишив схвальний відгук: «Храм дуже великий та утримується зо всією благопристойністю. Змальовуючи його, я повинен поставити набагато нижче у всіх відношеннях наші (тобто російські. – Авт.) не тільки парафіяльні, але й численні навіть соборні храми. Яка чистота та охайність! Усі панікадила були запалені свічками та лампадами. Ченці, з яких один з острова Крит, служать благоговійно та пристойно. На крилосі по одному дячку, співають не поспішаючи та без метушні. Біля них стоять у два ряди школярі Грецького училища, деякі з них читають псалми та навчаються грецьким співам... Все пристойно, все священно, і зізнаюсь, якби я розумів грецьку мову, то переважно став би ходити до всякого Богослужіння в Грецьку церкву... Греки не жаліють коштів на утримання свого храму: витрачають великі гроші. Кожні три роки вони запрошують з Греції та Царєграда своїх священиків. Зараз у них три ченця та ієродиякон»¹⁶.

Надзвичайно гарне оздоблення храму та ретельність греків під час богослужінь відзначали не тільки гості Ніжина, а й самі ніжинці. Отже, не дивно, що коли у 1820 році в місті було відкрито Гімназію вищих наук князя Безбородька, дирекція цього навчального закладу дозволила гімназістам відвідувати саме грецьку Всіхсвятську церкву та розташований у Новому місті Спасо-Преображенський храм. Це рішення пояснювалося не тільки бажанням педагогів розвивати естетичні почуття гімназистів та стимулювати вивчення ними іноземних мов, але й тим, що в Гімназії тоді навчалися й діти з грецьких родин, які постраждали під час придушення турками національно-визвольного повстання 1821 року.

Останній яскравий період в історії Ніжинського грецького братства припадає на кінець XVIII – першу чверть XIX століття, коли під впливом ідей просвітництва в Греції поширюється національно-визвольний рух проти османських завойовників. Яскравими представниками грецького патріотичного руху в Ніжині в цей період були такі видатні просвітителі, як Зой Каплані, Манфо Різари, Георгій Кромміда, брати Анастасій, Зой та Микола Зосими. За ініціативою грецької громади в Ніжині у цей час будуються грецьке Олександрівське училище (1816 р.), Церква Костянтина та Олени на Грецькому кладовищі (1819–1821 рр.), мурований інвалідний будинок на колишньому Грецькому подвір'ї на вул. Московській (1821 р.). Заможні грецькі купці жертвували значні кошти на відкриття нових православних храмів, училищ, бібліотек, музеїв, лікарень та богоугодних закладів, фінансували видання богословської, просвітницької та класичної літератури. Продовжуються великі пожертви і на утримання грецької Всіхсвятської церкви. Так, заможні купці та меценати брати Зосими поклали чималі суми грошей до банку на ім'я старост грецьких храмів Ніжина, щоб громада могла утримувати найбільш необхідних членів братства та регулярно купувати свічки для великого панікадила Всіхсвятського храму¹⁷.

У 30-х роках XIX століття остаточно занепадає Грецьке братство в Ніжині. Це пов'язане було з тим, що внаслідок імперських реформ російського самодержавства Ніжин з великого полкового міста та важливого центру торгівлі поступово перетворився на глуху провінцію, а після перемоги в Греції національно-визвольної революції та проголошення у 1830 році державної незалежності ніжинські греки поступово починають повертатися на історичну батьківщину або переселятися до великих портових міст на півдні України та Росії. В Ніжині залишилися тільки ті, хто не мав коштів на переїзд або породичався з місцевими жителями. Якщо у 1746 році в Ніжині налічувалося 1800 греків, у 1782 році – близько 765, то у 1869 році їх вже було не більше 365 чоловік.

У зв'язку із поступовим зменшенням кількості греків змінювався й статус грецьких храмів. 1785 року, під час адміністративної реформи Катерини II, Ніжин з усіма церквами і монастирями, який раніше входив до складу Київської митрополії, був підпорядкований архієпископу Чернігівському. Але грецькі храми були залишені в колишньому їхньому стані, тобто – під захистом самого Київського митрополита. Але згодом, втрапивши зверхність Константинопольських патріархів та Київських митрополитів, у 1839 році грецька церковна громада Ніжина була передана у відання архієпископа Чернігівського, а з 1855 року – приписана до ніжинського Благовіщенського монастиря¹⁸. У 1872 році самоврядування грецької громади остаточно було скасоване офіційним наказом Правлячого Сенату, а все майно та капітали її передані міській громаді Ніжина.

У загальне користування мешканців Ніжина перейшли й грецькі Всіхсвятська, Михайлівська та Костянтино-Оленинська церкви, але за давньою традицією їх продовжували відвідувати нащадки ніжинських греків. На довгий час залишилися й старовинні духовні тра-

диції, що нагадували про колишню велич та особливий статус грецьких храмів. Аж до кінця 1920-х років на Великодні свята у Всіхсвятській церкві правилася особлива урочиста служба «з освяченням мира», на яку сходилися священники та парафіяни з усього міста¹⁹.

XX століття з його соціальними та політичними катаклізмами завдало чимало шкоди нашій духовності. Драматичною була й доля грецьких Всіхсвятської та Михайлівської церков. Безбожна влада не тільки нехтувала давніми народними традиціями та заповідями засновників храмів, але й безжально винищувала безцінні історичні та культурні пам'ятки. Першою закрили Михайлівську церкву, в якій влаштували комору. У 1930-х роках знищили верхні поверхи стрункої дзвіниці, що була колись найвищою спорудою старого міста. А після війни бульдозери довершили чорну справу, розтягнувши її залишки разом з цегляною огорожею...

Залишається тільки вдячно схилити голову перед мужністю священників та парафіян, які, незважаючи на гоніння та переслідування, продовжували утримувати Всіхсвятський храм. Остаточно православна релігійна громада грецької церкви була розігнана рішенням міськвиконкому у грудні 1960 року, а приміщення храму переобладнали під шкільний спортивний зал.

Час дуже суворо «повівся» з грецькими храмами Ніжина. Не дійшли до нас безцінні реліквії, що зберігалися в них протягом трьох століть. Справжнім дивом можна вважати врятування частини бібліотеки Грецького братства, яка у розпорошеному вигляді зберігається зараз в архівосховищах Києва, Москви та Санкт-Петербурга. Втрачені художні розписи та чудові іконостаси, що колись прикрашали інтер'єри храмів. Занедбані церкви поступово руйнувалися під впливом безжалюного часу та людської байдужості.

Та час розкидати каміння минув. Сьогодні ми бачимо як старовинні храми повертаються до життя. На рубежі 1980–1990-х років було проведено першочергові реставраційні роботи на грецьких храмах Ніжина під керівництвом головного архітектора проекту Л. Є. Чекурди. У 1992 році з ініціативи викладачів та студентів Ніжинського педінституту ім. М. Гоголя та інтелігенції міста утворено православну громаду Української Православної Церкви Київського патріархату. Громада запропонувала відновити після завершення реставраційних робіт богослужіння у Всіхсвятському храмі. Чимало перешкод з боку чиновників довелося витримати віруючим, перш ніж 4 грудня 1994 року в храмі відбулася перша, після 30-річної перерви, літургія. А 18 квітня 1995 року рішенням Чернігівського облвиконкому Всіхсвятську церкву передано в постійне користування громади.

Хоча від того минуло небагато часу, сьогодні важко уявити духовне життя Ніжина без Всіхсвятської церкви, що дісталася нащадкам у спадщину від ніжинських греків. Символічно, що серед парафіян храму чимало інтелігенції та молоді, є серед них і нащадки грецьких родин. Приємно відзначити, що після утворення і офіційної реєстрації Ніжинського міського товариства греків ім. братів Зосимів, його члени беруть активну участь в діяльності громади. При храмі створено про-

фесійний хор «Воскресіння», яким керує заслужений працівник культури України Сергій Голуб. З ініціативи громади діє духовно-просвітницький центр, ведеться видавнича діяльність. Руками ніжинських майстрів завершується спорудження величного іконостаса, автором проекту і виконавцем живописних робіт якого є відомий художник, наш земляк Олександр Кошель. При храмі діє єпархіальне духовне училище. Традиційними стали вечори духовної музики, виставки художніх творів, зустрічі з молоддю та студентами.

Громада підтримує активні творчі зв'язки з науковими колами Греції, зокрема – відомим істориком, дослідником греко-українських зв'язків професором Христомом Ласкаридісом, який неодноразово був нашим гостем. Храм відвідували й іноземні делегації, зокрема з братньої Греції.

Всіхсвятська церква, як і раніше, стає улюбленим храмом ніжинців. Завершуються відновлювальні роботи на сусідній Михайлівській церкві, яка теж невдовзі стане окрасою архітектурного ансамблю. І хочеться вірити, що як і наша духовність, ці чудові храми не зазнаватимуть руйнації.

ПРИМІТКИ

- 1 Шафонский А. Черниговского наместничества топографическое описание. – М., 1851. – С. 478–479.
- 2 Федотов-Чеховский А. Акты нежинского греческого братства и магистрата. – К., 1884. – С. 55.
- 3 Харлампович К. Нариси історії грецької колонії в Ніжині // Записки іст.-філ. відділу ВУАН. – К., 1929. – Кн. 24 – С. 12–15.
- 4 Дмитриевский А. Греческие нежинские храмы... // Православное обозрение. – 1885, февраль. – С. 370–400.
- 5 Федотов-Чеховский А. Акты... – С. 12–15.
- 6 Пам'ятки України. – 1991. – № 6. – С. 20–21.
- 7 Дмитриевский А. Зазнач. праця. – С. 370–400.
- 8 Сменцовский М. Братья Лихуды. – СПб., 1899. – С. 53–55; Фонкич Б. Греческо-русские культурные связи в XV–XVII вв. – М., 1977. – С. 199–201.
- 9 Фонкич Б. Зазнач. праця. – С. 199–201; Лихачев Н. Библиотека и архив московских государей. – СПб., 1894. – С. 54–55; Белокуров С. О библиотеке московских государей. – М., 1892. – С. 51–56.
- 10 Институт рукописи Национальной библиотеки Украины ім. В. Вернадського (ІР НБУ). – Ф. 301 (КДА). – № 21, 24, 36, 43, 65, 78, 79, 80, 81, 84, 114, 117, 141, 180, 374, 411; Дмитриевский А. Описание рукописей... // Труды КДА. – 1885. – Кн. 7, 8, 9.
- 11 Шафонский А. Зазнач. праця. – С. 467; Дмитриевский А. Греческие нежинские храмы... – С. 370–400.
- 12 Харлампович К. Зазнач. праця. – С. 21–25.
- 13 Відділ забезпечення збереження документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі – НВ ДАЧО). – Ф. 1249. – Оп.1. – № 128 – Арк.1–4 зв.
- 14 ДАЧО – Ф. 101. – Оп.1. – Спр. 3427. – Арк. 1–3.
- 15 НВ ДАЧО. – Ф. 1249. – Оп.1. – № 128 – Арк. 4.
- 16 Долгоруков И. Славны бубны за горами, или Путешествие мое кое-куда 1810 г. // Чтение в Обществе истории и древностей российских (ЧОИДР). – 1896. – Кн. III. – С. 308–309; Його ж: Путешествие в Киев в 1817 г. // ЧОИДР. – 1870. – Кн. II. – С. 171–173.
- 17 Морозов О., Костенко І. Брати Зосими // Сіверянський літопис. – 1996. – № 4. – С. 65–72.
- 18 ДАЧО. – Ф. 101. – Оп. 1. – Спр. 3501. – Арк. 3–3 зв.
- 19 Спаська Є. Етнографічні щоденники (рукопис) // Науковий архів Ніжинського краєзнавчого музею.